

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор,
радник при дирекції Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію О. С. Чорної
«Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право»

Актуальність теми дослідження. Розбудова України як суверенної і незалежної держави потребує ефективної судової влади, визначальним компонентом реалізації якої є відправлення правосуддя. Належне правосуддя утворює верховенство права та є показником забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави. Відхилення від принципів здійснення правосуддя підриває авторитет судової влади, знижує якість судочинства та рівень законності в суспільстві. Найбільш небезпечними формами таких відхилень є кримінальні правопорушення у сфері правосуддя. Серед них *особливе занепокоєння становлять невиконання судових рішень*, що набуло сталого поширення. Так, відповідно до показників Офісу Генерального прокурора було обліковано кримінальних правопорушень за ст. 382 Кримінального кодексу України (далі – КК): у 2015 р. – 3505 випадків, у 2016 р. – 3609, у 2017 р. – 2725, у 2018 р. – 3392, у 2019 р. – 3183.

Саме *проблемам кримінально-правової теорії, належного законодавчого забезпечення та практики застосування кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення* (ст. 382 КК) присвячена дисертаційна робота Чорної Олени Сергіївни. Незважаючи на значну кількість, як зазначає сама дисертантка, попередніх досліджень з проблем кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, *тема дисертації і на час її затвердження, і на теперішній час була і залишається актуальною*. Актуальність питань, порушених авторкою, стосується, у першу чергу пошуків *шляхів сутнісного підвищення ефективності кримінального права* у частині такого важливого показника відправлення правосуддя в Україні як виконання судо-

вих рішень. Ці шляхи охоплюють як теоретичну парадигму цієї складової правосуддя та оцінку нормативного закріплення відповідальності за невиконання судового рішення, так і практичну складову, особливо в частині призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Наукова новизна, оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації та їх достовірність. Проведене О. С. Чорною дослідження та одержані висновки, пропозиції та рекомендації видаються достатньо достовірними й науково обґрунтованими. Для досягнення належного результату дисертанткою використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Насамперед це діалектичний метод пізнання, що використовувався у всіх підрозділах дослідження. Поруч із цим застосовувалися системний метод, методи дедукції та індукції, аналізу і синтезу, що допомогло визначити структурно-логічну схему дослідження. Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання питань, пов'язаних із невиконанням судового рішення, а також під час розмежування невиконання судового рішення із суміжними складами кримінальних правопорушень. Юридико-догматичний метод застосовувався під час встановлення змісту кримінально-правових понять, які характеризують склад невиконання судового рішення, а також для з'ясування закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки. Також були задіяні соціологічні та статистичні методи пізнання.

Рецензована праця характеризується широтою охоплення теоретичних і практичних питань кримінального права, пов'язаних із вирішенням

наукових завдань, що були піддані розгляду, та відзначається глибиною їх вивчення.

Опис у вступі *об'єкта і предмета* дослідження відповідає змісту дисертації.

Зібраний О. С. Чорною фактичний матеріал грамотно використаний і гармонійно розміщений. *Структура дисертації* є достатньо продуманою та обґрунтованою з огляду на предмет дослідження. Кожен розділ та його підрозділи логічно взаємопов'язані, повною мірою відповідають методологічній вимозі до наукових досліджень про співвідношення частини та цілого.

Привертає увагу логічна послідовність та змістовна *обґрунтованість поставлених авторкою завдань*, а саме:

- належне осмислення стану теоретичної розробки проблем кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення, вирішення якого було здійснено відповідно до питань кожного розділу;

- обґрунтування соціальної обумовленості (за термінологією авторки – «зумовленості») кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення з огляду на новітні наукові дослідження у цій сфері, що вигідно відрізняє дослідження від попередніх;

- пізнання зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання відносин, що забезпечують виконання судового рішення, що надало дисертантці додатковий матеріал для розв'язання питань нормопроекування;

- встановлення кримінально-правового змісту складу кримінального правопорушення (за термінологією авторки – «злочину») – невиконання судового рішення, що охоплює проблеми об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК; характеристики об'єктивної сторони невиконання судового рішення; розгляд суб'єктивних ознак аналізованого правопорушення; зміст обставин, обтяжуючих та особливо обтяжуючих кримінальну відповідальність (за термінологією авторки – «кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки») за невиконання судового рішення; специфіку складу умисного невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 382 КК);

- з'ясування стану конкуренції загальної та спеціальних норм чинного законодавства про кримінальну відповідальність, а також пошук критеріїв розмежування суміжних норм КК;

- аналіз санкцій, встановлених нормами статті 382 КК;

- вивчення та узагальнення судової практики призначення покарання та застосування інших кримінально-правових заходів за невиконання судового рішення;

- визначення оптимальних напрямів подолання наявних недоліків у сфері виконання судових рішень, у тому числі – формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативних положень ст. 382 КК.

З наведеного переліку завдань випливає, що всі вони були сформульовані продуктивно, їх вирішення дало можливість отримати запланований науковий результат.

У роботі містяться обґрунтовані пропозиції з удосконалення чинного КК щодо норм про невиконання судового рішення. Результат відповідних міркувань авторки відображено у запропонованих змінах до ст. 382 КК (с. 226–227), а також до деяких інших статей КК.

Зміст положень дисертації та одержані висновки є логічними й такими, що не суперечать засадам доктрини кримінального права. Водночас вони містять елементи наукової новизни, що свідчить про прирощення наукового знання.

Висновки і рекомендації дисертантки ґрунтуються на аналізі вітчизняних і деяких зарубіжних законодавчих та судових джерел кримінального права, літератури з питань теорії кримінального та кримінального процесуального права, кримінології, порівняльного права, енциклопедично-довідкової літератури. Опрацьовані наукові та інші джерела у кількості 406 найменувань дозволили авторці розв'язати поставлені завдання та сформулювати обґрунтовані висновки.

Дисертантка в цілому коректно ставиться до раніше сформульованих у теорії кримінального права думок і правових позицій. У ситуаціях, коли погляди здобувачки є такими, що не збігаються з раніше висловленими думками інших науковців, вона зважено наводить аргументи на користь власної позиції.

Сформульовані здобувачкою положення ґрунтуються на вивченні та узагальненні емпіричного матеріалу, який утворили: матеріали опублікованої судової практики, а також практики ЄСПЛ; статистичні дані Державної судової адміністрації України; результати вивчення 400 судових рішень (300 вироків і 100 ухвал) у кримінальних провадженнях про невиконання судового рішення (розглянутих судами за період 2014–2019 рр. та частково у 2020 р.), що внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень; повідомлення

про факти невиконання судових рішень, що розміщені в ЗМІ.

Наведене дає підстави для твердження: використані О. С. Чорною загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ дали можливість належно обґрунтувати отримані результати наукового дослідження та підтвердити їх достовірність.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна одержаних результатів зумовлена ступенем наукової розробки теми дослідження. У цілому потрібно підкреслити – наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в дисертації *сутнісно та у більшості під іншим «кутом зору»*, ніж у працях попередніх дослідників зазначеної тематики, розкрито кримінально-правову проблематику відповідальності за невиконання судового рішення, а також сформульовано нові підходи та розвинуті правові позиції, що заповнюють невіршені або недостатньо вирішені питання теорії кримінального права щодо розуміння змісту ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК, та дають можливість більш ефективного застосування заходів кримінально-правового впливу до суб'єктів протиправного невиконання судових рішень.

Формулюючи положення наукової новизни, здобувачка обґрунтовано здійснила виокремлення тих, що отримані вперше, тих, що удосконалені та тих, що дістали подальшого розвитку. *Найбільш вагомими* з теоретичної та практичної точок зору слід визнати такі напрацювання наукової новизни:

1) шляхом поглибленої ревізії нормативних положень ст. 382 КК встановлена неповнота кримінально-правової заборони, що дало можливість уточнити ознаки об'єктивної сторони невиконання судового рішення;

2) О. С. Чорною сформульована наукова позиція, згідно з якою ключові поняття об'єктивної сторони невиконання судового рішення *поділено на родові* («невиконання») і «неналежне виконання») *та видові*. Родове поняття «невиконання» об'єднує такі видові поняття, як: 1) *відмова виконати судове рішення*; 2) *ухилення від виконання, не пов'язане з прямою відмовою*. Інше родове поняття – «неналежне виконання» охоплює також два видові поняття:

– *часткове виконання судового рішення*; 2) *надмірно тривале виконання судового рішення*. Останні пропонуються в аспекті *de lege ferenda*, оскільки диспозиція ч. 1 ст. 382 КК не передбачає

ознак неналежного та надмірно тривалого виконання судового рішення;

– авторкою доведена необхідність доповнення ст. 382 КК такою формою суспільно небезпечної поведінки, як *«неналежне виконання судового рішення»*, що включає *«часткове виконання судового рішення»* і *«надмірно тривале виконання»* судового рішення;

– розкрито зміст поняття «невиконання рішення ЄСПЛ», що здійснено на підставі застосування субсидіарного тлумачення кримінально-правових норм та з використанням методу логічної інверсії;

– заслуговує на увагу пропозиція про використання в науковому обігу поняття *«надмірна пеналізація»*, під якою дисертанткою розуміється наявність у санкції кримінально-правової норми такого виду або міри основного чи додаткового покарання, в обов'язковому характері якого немає потреби;

– має нормопроектну перспективу наведена авторкою теоретична модель виду покарання, яке вона пропонує іменувати *«штрафна компенсація»*.

Рецензована праця містить низку й інших теоретично обґрунтованих і важливих для науки й практики нових положень, що стосуються кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення і здатні як удосконалити законодавство про кримінальну відповідальність, так і сприяти оптимізації практики його застосування. У концентрованому вигляді ці положення диференційовані за ступенем новизни, вони викладені у вступі до дисертації та у висновках і додатках.

Отже, є підстави для твердження про *теоретичну й практичну значущість отриманих результатів*, а також для засвідчення, що в переважній більшості вони є новими або спрямованими на поліпшення раніше висловлених наукових позицій та рекомендацій щодо удосконалення законодавства і правозастосовної діяльності.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих авторкою працях, а також апробація наукового дослідження. Основні положення дисертаційної праці, її теоретичні й практичні висновки, пропозиції й рекомендації викладені в *десяти наукових публікаціях*, з яких: 4 статті – опубліковані у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 1 стаття – опублікована у науковому виданні іноземної держави; 1 стаття – у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Європейського Союзу; 4 – тези доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Анотація відповідає змісту дисертації й відображає основні її положення. Дисертація й анотація *оформлені відповідно до вимог*, встановлених чинними нормативно-правовими актами України. Наукові статті, апробаційні праці, анотація і дисертація написані доступною державною мовою з дотриманням наукового стилю викладення. Текст роботи сприймається добре.

Отже, результати наукового дослідження О. С. Чорної з необхідною повнотою викладені в опублікованих авторкою працях. Вони були доведені до відома наукової громадськості не тільки в опублікованих здобувачкою наукових статтях, а й у доповідях і повідомленнях на чотирьох науково-практичних конференціях, тези яких опубліковані.

Значення отриманих авторкою дисертації результатів для юридичної науки, правотворчої й правозастосовної практики. Викладені у дисертації О. С. Чорної положення, висновки і пропозиції можуть бути використані у таких сферах. По-перше, у *науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальших наукових досліджень проблем відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя, розмежування складів кримінальних правопорушень, взаємозв'язку кримінального права та кримінального процесу, а також під час підготовки відповідних розділів науково-практичних коментарів кримінального та кримінального процесуального законодавства, підручників, навчальних і методичних посібників. По-друге, у *правотворчості* – під час підготовки змін і доповнень до КК України, а також удосконалення відповідних положень інших нормативно-правових актів, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням. По-третє, у *правозастосовній діяльності* – під час вирішення питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти правосуддя, а також у процесі вивчення та узагальнення судової практики Верховним Судом. Насамкінець, результати праці можуть бути успішно використані в *навчальному процесі* – для підготовки та читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право», інших дисциплін кримінально-правового циклу у вищих навчальних закладах юридичного спрямування та на юридичних факультетах.

Все вищевикладене підтверджує значущість одержаних дисертанткою наукових результатів

для юридичної науки, правотворчої сфери, правозастосовної та викладацької діяльності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи актуальність дослідження, наукову новизну, обґрунтованість висновків та пропозицій, належний теоретичний рівень і практичну значущість результатів, необхідно зазначити, що робота містить окремі висновки, судження та пропозиції, що відображають спірні теоретичні погляди або видаються недостатньою мірою обґрунтованими:

1. Наведене О. С. Чорною поняття соціальної обумовленості кримінально-правових норм (стор. 31) дає змогу відповісти лише на один блок питань: чи наявна у соціумі *потреба у відповідній нормі* чи ні? Тоді як другий блок питань, що пов'язані із тим *якою саме* така норма повинна бути? – наведеним визначенням не охоплюється. У зв'язку з цим *вважаю децю некоректною критику дисертанткою визначення соціальної обумовленості кримінально-правових норм*, запропонованого О. О. Пащенко, яке на її думку є «доволі скромним» (стор. 31). Варто зазначити, що визначення, яке надає О. О. Пащенко, дозволяє віддзеркалити не лише обставини, що обумовлюють необхідність законодавчого регулювання певних суспільних відносин, а ще й правил законодавчої техніки. Тобто дають змогу показати, яким чином, у який спосіб це має бути зроблено. Натомість питання про те, яким чином має бути сконструйовано відповідну кримінально-правову норму залишилося поза межами поняття соціальної обумовленості кримінально-правових норм, запропонованого О. С. Чорною. Окрім того, якщо бути точним, і О. О. Пащенко, і О. С. Чорна у наведених ними визначеннях мають на увазі *законодавчу норму*, тобто формалізоване відображення права, що знаходить закріплення у тексті статті чи частини статті КК. На відміну від законодавчої норми кримінально-правова являє собою *логічно завершену модель певної поведінки суб'єктів суспільних відносин*.

2. Досліджуючи проблему безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення – невиконання судового рішення, авторка акцентує увагу на тій ролі, яку відіграє безпосередній об'єкт в системі ознак складу кримінального правопорушення (стор. 67). Дійсно, безпосередній об'єкт є важливою складовою обов'язкових ознак певного виду кримінального правопорушення. Разом з тим, О. С. Чорна, поруч із основним безпосеред-

нім об'єктом, виділяє також *додатковий факультативний об'єкт*, яким, на її погляд, можуть бути «конституційні права і свободи людини і громадянина, власність, економічні інтереси суб'єктів господарювання тощо» (стор. 179). При цьому дисертантка не зазначає, чи розглядає вона факультативний об'єкт у межах ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК, або за його межами. Якщо за межами, то бажано пояснити необхідність та значення такого виділення в теоретичному та практичному сенсі.

3. Майже подібне зауваження стосується й питання щодо *потерпілого* від невиконання судового рішення. Стосовно цієї ознаки авторка в роботі вже чітко зазначила: «Порівняно з попередніми дослідженнями більш виразно обґрунтовано концепт щодо потерпілого як факультативної ознаки складу злочину» (стор. 179). З таким висновком важко погодитися, оскільки склад певного виду кримінального правопорушення *містить лише обов'язкові ознаки*. На підтвердження зазначеного можна звернутися до проекту нової редакції Кримінального кодексу України, який наразі готується Робочою групою з питань розвитку кримінального права під керівництвом академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. У ч. 1 ст. 2.1.2. цього нормопроекту, зокрема, зазначено: «Складом злочину є сукупність обов'язкових ознак...». Взагалі-то ідею наявності факультативних ознак кримінального правопорушення слід підтримати, однак, якщо її розглядати в *межах кримінально-правової характеристики конкретно вчиненого кримінального правопорушення*. Така характеристика охоплює не лише ознаки складу кримінального правопорушення, а й інші, що мали місце при його вчиненні. Вона необхідна для врахування ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, особи винного тощо (див. ч. 1 п. 3 ст. 65 КК). Серед додаткових ознак є й такі, що доволі часто зустрічаються при вчиненні певного виду кримінального правопорушення, але не притаманні всім випадкам вчинення. Не випадково авторка стосовно потерпілого пише: «Потерпілий від злочину, передбаченого частинами 1–3 аналізованої статті, фігурує в абсолютній більшості кримінальних проваджень». Вочевидь, що такі ознаки повинні бути предметом наукового аналізу та входити до теоретичних моделей кримінально-правової характеристики певних видів кримінальних правопорушень, у нашому випадку – до ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК.

4. Слід надати належне розв'язанню дисертанткою доволі складних питань, пов'язаних з аналізом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК. Однак, певні авторські вирішення суб'єктивної сторони цього діяння потребують доопрацювань. Так, розглядаючи питання щодо *вини при невиконанні судового рішення, передбаченого ч. 3 ст. 382 КК, що заподіяло істотну шкоду*, авторка не надала вагомих суджень стосовно остаточного визнання такого діяння умисним або необережним кримінальним правопорушенням. Не звертається до цього питання О. С. Чорна і при розмежуванні невиконання судового рішення з кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 367 КК «Службова недбалість». Можна змоделювати ситуацію майже повного співпадіння ч. 3 ст. 382 КК (за ознакою заподіяння істотної шкоди) з ч. 1 ст. 367 КК (за такого ж наслідку). Наприклад, з приводу характеристики ст. 367 КК шановна Т. І. Слуцька у Великій українській юридичній енциклопедії (Т. 17, стор. 882) пише, що суб'єктивна сторона службової недбалості може мати й змішану форму вини – «умисел до діяння і необереж. вина до наслідків». Але саме майже таким чином дисертантка допускає (як варіант) психічне ставлення особи до невиконання судового рішення (умисел), що заподіяло істотну шкоду (необережність) (стор. 138–139). Отже, знову постає питання щодо обґрунтованого визнання зазначених діянь умисним або необережним кримінальним правопорушенням, що має не тільки теоретичну, а й практичну потребу.

5. Значну увагу О. С. Чорна приділила розгляду обставини, пов'язаної з невиконанням службовою особою рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 382 КК). Надаючи належне викладеному матеріалу та запропонованим вирішенням, слід зауважити, що *питання виконання рішень міжнародних судів*, відповідно до забор'язань, прийнятих Україною, не може обмежуватися лише рішеннями Європейського суду з прав людини. Воно потребує більш комплексної уваги. По-перше, це *рішення Міжнародного кримінального суду за Римським статутом*. І хоча Україна не ратифікувала останній, однак дві заяви Верховної Ради України про визнання юрисдикції цього суду покладають на державу обов'язки щодо виконання його приписів відносно того чи іншого кримінального правопорушення. По-друге, це *акти міжнародних юрисдикційних (у т.ч. судових) органів*, виконання яких відповідно до міжнародних договорів гарантується

нашою державою. Актуальність цього напряму проблеми підтверджується, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 р. № 1284 «Про виділення коштів на часткове відновлення видатків за бюджетною програмою 3601170 «Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України» з фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками». Цією постановою передбачені заходи з погашення заборгованості за рішенням Міжнародного центру по врегулюванню інвестиційних спорів від 26 липня 2018 р.

6. Характеризуючи ознаки, що зазначені у частинах 2–4 ст. 382 КК, авторка *використовує терміни «кваліфікуючі» та «особливо кваліфікуючі» ознаки*. Варто зазначити, що така термінологія широко застосовується у науковій літературі. Разом з тим, у КК використовується інший термін для позначення ознак, що визначають ступінь тяжкості вчиненого діяння. У ч. 3 ст. 29 КК вони означені як «обставини, що обтяжують відповідальність». Вочевидь, що перевагу треба надавати *нормативно визначеній термінології*.

Разом з тим, вищенаведені зауваження мають у своїй більшості уточнюючий або дискусійний характер та не впливають на загальний позитивний висновок про теоретичну складову та наукову новизну дисертації. Здобувачка наукового ступеня О. С. Чорна володіє достатніми теоретичними знаннями, що демонструє належне використання законодавчих положень та матеріалів судової практики, вдало розв'язує дискусійні питання. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідних робіт на належному методологічному та науково-теоретичному рівні.

Висновок: дисертація Чорної Олени Сергіївни «Кримінальна відповідальність за невиконання

судового рішення» є самостійно виконаною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання – вироблення пропозицій щодо вдосконалення боротьби з невиконанням судових рішень. Представлена робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами: критичний аналіз попередніх дослідників проблеми кримінальних правопорушень у сфері правосуддя, у першу чергу пов'язаних з невиконанням судового рішення, органічне поєднання різних методів пізнання, звернення до досягнень суміжних галузей права та матеріалів судової практики. Дисертація містить наукові положення, висновки, які вперше пропонуються в юридичній науці, сформульовано ряд важливих наукових пропозицій та рекомендацій для правозастосовної діяльності та нормопроекування, які в сукупності вирішують важливу теоретичну та практичну проблему кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 року № 283); Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167; вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом МОН України від 12 січня 2017 року № 40, а її авторка – Чорна Олена Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»